

MIRJANA TROŠELJ

PRILOG PROUČAVANJU IKONOGRAFSKOG MOTIVA STABLA SVIJETA/ŽIVOTA NA *MIRILIMA* JUŽNOG VELEBITA

Mirjana Trošelj
Donje Vrapče 58
HR 10000 Zagreb
mitroselj@gmail.com

UDK: 7.04.033(497.5 Velebit)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2017-01-19

U radu se prikazuje ikonografsko-simbolička struktura ideograma *arbor mundi* (kozmičkog stabla, stabla svijeta/života na *mirilištu* Kosa Renjovačka na pola puta između naselja Reljinovca/Renjovca i groblja Ljubotić. Ideogrami se analiziraju stilsko-morfološki na *mirilima* i u funeralnoj umjetnosti na jednoj uzglavnici groba suhozidne gradnje tipa *mirilo* na groblju Ljubotić te na dvjema grobnim pločama na lunskom groblju na otoku Pagu. Analogno se uspoređuju s motivima istih ili sličnih ikonografskih osobina na širem geografskom prostoru. Pitanje predodžbe stabla svijeta u Podgorju pokreće u prvom redu pitanje rekonstrukcije njezinog tradicijskog religijsko-simboličkog značenja, na *mirilima* i na funeralnim spomenicima. Budući da je cilj ovoga rada prikazati ideogram stabla svijeta kao jedan od likovnih motiva koji do sada nije evidentiran u literaturi o likovnim prikazima na južnomelebitskim *mirilištima*, na pitanje shvaćanja njegove predodžbe do početka 20. stoljeća nije moguće dati konačan odgovor.

Ključne riječi: stablo svijeta (*arbor mundi*), *mirila*, južni Velebit/južno Podgorje, groblje Ljubotić, groblje Lun

Uvod

Izražavanje neke ideje putem ikonografskog simbola stabla svijeta (*arbor mundi*) bilo je blisko većini naroda pretkršćanskog doba. Duboko je ukorijenjen u kulturama i religijama u kojima se raspoznaje mitološki koncept kozmičkog stabla (svetog stabla) u kontekstu mitskih vjerovanja o stablu kao trodijelnoj koncepciji svijeta: 1. podzemlje, korijen-donji svijet – svijet mrtvih, 2. zemlja-deblo-svijet između donjeg i gornjeg svijeta – svijet živih, 3. nebo-vrh stabla-gornji svijet – svijet božanskog i svijet duša u *uspenju* na nebo.¹ Predodžba

¹ M. ELIADE, 2006, 56-57, 59. (O praslavenskoj/prahrvatskoj predodžbi stabla svijeta vidi u: V. BELAJ, 1988; R. KATIČIĆ, 2008).

Sl. 2. Mirilište Reljinovac/Renjovac, foto: L. Petri, 2005.

druge ikonografske strukture, u kojoj lik ima stilski i morfološki prepoznatljivu gotovo naturalističku formu.⁴ U izrazito stiliziranoj formi kao na *mirilima*, javlja se u pretpovijesno doba u sjevernoazijskih naroda (ugrofinjska skupina) pa je moguće pretpostaviti da se proširio i na druge etničke skupine od Azije do Europe. Prikazan je ikonografski u kombinaciji sa solarnim znakom kao na lunskim

---

⁴ M. KUS-NIKOLAJEV, 1930, 39.

grobnim pločama.⁵ Na užem geografskom prostoru (Dinarski areal i Balkan) javlja se na kasnoantičkim i ranokršćanskim nadgrobnim stelama, u srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Dalmacije i Istre, na stećcima i starobalkanskim tetovažama i sakralnoj umjetnosti ruralne sredine do 19. stoljeća. Kao sredstvo duhovnog izričaja u kršćanstvu poprima ulogu rajskog stabla života, čiji se simbolizam vezuje za križ načinjen od stabla dobra i zla i dolazi na mjesto kozmičkog stabla, kao simbol vječnog života i uskrsnuća. Kristov križ-stablo, Sveto stablo, spaja nebo i zemlju kao kozmičko stablo.⁶ Eshatološko pitanje vjerovanja o zagrobnom životu duše i onostranosti u pretkršćanskoj religiji, supstituira se ovim simbolom i u kršćanstvu pa je na *mirilima* koegzistirao s funeralnom umjetnošću na pasivnom prostoru Velebita do početka 20. stoljeća.

Opis ideograma

Ideogram stabla svijeta kao ikonografski motiv likovno je izveden na uzglavnicama *mirilišta* Kosa Reljinovačka/Renjovačka na križanju putova iz naselja Reljinovac-Zagon-Trošeljvac-Livodica-Jamina, čiji su rodovi koristili ovaj lokalitet, a ubiciran je na polovici puta od spomenutih naselja do groblja Ljubotić (Sl. 1-karta, Sl. 2-*mirilište* Reljinovac). Ideogrami se sastoje od tri simboličke strukture: a) stabla svijeta/života, b) stabla-ljestvi, c) križa. Svi su urezani na unutarnjoj plohi uzglavnice. Na uzglavnicama 4 i 5 uz ideograme urezani su površno epigrafski podatci koji nam govore o povijesnom kontekstu njihova nastanka: na prvoj inicijali pokojnika, a na drugoj samo nadnevak smrti. Posebna analiza grafijskih osobitosti natpisa nije predviđena, premda je očito da je na uzglavnici 5 izvedba izrazito nespretna i stilski rustična i posve se razlikuje u oblikovanju od morfologije inicijala na uzglavnici 4. Ideogrami su morfološki i stilski približno slični: jednostavne rustične izrade u plitkom reljefu, plošnih ureza izvedenih stilizacijom s jednom okomitom hastom, od koje se lijevo i desno šire haste-*grančice* i sužavaju prema vrhu stabla. Asocirju na "riblju kost" ili igličasto drvo. Broj *grančica* kreće se od tri do devet. Ovim se radom također ne obuhvaća simbolika brojeva. Predviđena je kao zasebna tema. Nema sumnje da su ih kreirali nama nepoznati priučeni majstori Ljubotićkih naselja, neki od njih iz potrebe iskazivanja religijskih osjećaja, a drugi možda iz potrebe za ukrašavanjem, u što nismo sigurni, jer u tom slučaju motiv gubi religijsko-simboličku funkciju i postaje običan ukras ili "šara."

⁵ D. VILMOS, 1969, 88, 94.

⁶ M. ELIADE, 2006, 198-199.

Sl. 3. Ideogram stabla svijeta na uzglavnici 1, foto: L. Petri, 2005.

Likovnom formom u izrazitoj stilizaciji, motivi su srodni istim motivima na starijim nadgrobnim pločama luskog groblja na otoku Pagu.

Ideogram uzglavnice 1 – (Sl. 3). Uzglavnica je kvadratne forme s ponekim sitnim klesarskim intervencijama, osobito na unutarnjoj plohi. Stablo je urezano u plošnom reljefu i kompozicijski ispunjava cijelu površinu prednje plohe. Ikonografski se sastoji od okomite haste od koje se šire dijagonalno raspoređene

Sl. 4. Ideogram stabla svijeta na uzglavnici 2, foto: L. Petri, 2005

četiri haste-*grančice*, pravilno stupnjevane u istom odmjerenom međusobnom razmaku u postupnom sužavanju prema vrhu. Prikaz ukazuje na kreaciju nešto spretnijeg i vještijeg majstora.

Ideogram uzglavnice 2 – (Sl. 4). Uzglavnica je nepravilnog kvadratnog oblika, na lijevoj strani vanjska ploha je prirodno sužena. Površina unutarnje plohe je gruba bez prethodnog klesarskog dotjerivanja. Okomita hasta prolazi sredinom plohe, od koje se dijagonalno nižu četiri *grančice* na desnoj i lijevoj strani prema vrhu. *Grančice* s lijeve strane okomite haste urezane su nepravilno, neujednačene su dužine, prve su tri kraće od četvrte pri vrhu i u odnosu prema onima na desnoj strani plohe pa je motiv kompozicijski asimetričan i neusklađen.

Ideogram uzglavnice 3 – (Sl. 5). Uzglavnica je također kvadratne forme, s mogućim prirodnim ili stvarnim oštećenjem na lijevom gornjem uglu prednje plohe. Reljef stabla na neobrađenoj plohi izrazito je rustične i nespretne izvedbe, premda odražava izvjesnu mekoću. Stablo ima pet *grančica*, asimetrično urezanih, nepravilne forme, neke su kraće, a neke duže. Od okomite haste *grančice* su izvijene prema dolje ili gore, kao da ih "savija vjetar," zbog čega asociiraju više na palmetu, negoli na neko igličasto stablo. *Grančica* pri dnu plohe

Sl. 5. Ideogram stabla svijeta na uzglavnici 3, foto: L. Petri, 2005.

na lijevoj strani od okomite haste ne vidi se zbog položaja douzglavnice. Za prva dva ideograma moglo bi se reći da ih je možda kreirao isti priučeni majstor, ali je ovdje očito da je u pitanju drugi, samouk, s manje vještine u kreaciji.

Ideogram uzglavnice 4 – (Sl. 6) i 5 (Sl. 7.) Uzglavnica je trokutaste (dvoslivne) ili *sljemenjak* forme i kao takva rijedak je primjer na *mirilištima* Tribnja-Kruščice. Na desnoj strani više je usađena u zemlju pa stoji neznatno nakošena. Reljef je plošan, vrlo plitkih i površnih ureza s tri *grančice*, koje se sužavaju prema vrhu. "Stablo" je bez središnje okomite haste pa se dijagonalne haste čine samo kao dodatna dekoracija inicijalima pokojnika (G V) urezanim pri dnu desne strane plohe. Likovno više privlači lijepo oblikovana *krovna* forma uzglavnice, negoli sam reljef na prednjoj plohi. Ovo bi mogao biti rad spretnijeg klesara koji se više bavio pitanjem forme uzglavnice negoli njezinom dekoracijom.

Ideogram uzglavnice 5 – (Sl. 7.) Uzglavnica je nepravilnog pravokutnog oblika bez klesarske intervencije u dotjerivanju i oblikovanju. Uz to oštećena je na lijevoj strani prednje plohe. Ikonografiju motiva čine dvije temeljne simboličke strukture: križ na nedefiniranom postolju (možda brdo) u sredini kompozicije flankiran dvama stablima/ljestvama s lijeve i desne strane ispod njegove

Sl. 6. Ideogram "stabla svijeta" i inicijali pokojnika na uzglavnici 4, foto: L. Petri, 2005.

vodoravne haste. Ovakva struktura bila bi najbliža ideji o zagrobnom životu i onostranosti izvedena iz konkretnog konteksta mitske predodžbe Podgoraca o životu duše poslije smrti. Križ u kršćanskom kontekstu supstituira Kristovo stablo života, Sveto stablo, a ovdje s atributima ljestava (ljestve imaju istu ulogu kao stablo i križ), iskazuje eshatološke predodžbe ideje besmrtnosti čovjekove duše u nebeskim sferama. Ona se penje od *mirila* posrednika između neba i zemlje (*axis mundi*) preko stabla svijeta, ljestvi i križa do neba u onostrani svijet. I Jakovljeve ljestve vode u nebo i simbol su dušnog puta između zemlje i neba. Ljestve (stube) poput stabla predstavljaju inicijaciju duše između zemaljskog i nebeskog.⁷ Reljef je urezan izrazito nespretno i rustično, ali je ikonografija stabla/ljestvi slična stiliziranom stablu na recentnom tekstilu i drvu u Dalmaciji i jugoistoku Balkana.⁸ Ljestve s lijeve strane križa imaju četiri vodoravne haste nejednake

⁷ M. ELIADE, 2006, 57, 61, 202; LEKSIKON ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, 1979., Stablo, 543, Ljestve, 387; J. CHEVALIER – A. GHEERBRANDT, 2007, Stablo, 626, Ljestve, 365.

⁸ M. KUS-NIKOLAJEV, 1930, 47, SL. 12, a-b.

Sl. 7. Križ na "brdovitom" postolju flankiran dvama stablima/ljestvama s lijeve i desne strane križa s nadnevkom smrti na uzglavnici 5, foto: L. Petri, 2005.

dužine, a povezuje ih po sredini jedna duža okomita, a na desnoj strani križa imaju pet vodoravnih hasti nejednake dužine, iskošene su i u višoj razini od lijevih pa dodiruju vodoravnu hastu križa, koja se proteže od jedne do druge okomite haste ljestava pa je radi toga duža od svoje okomite haste. Kompozicija je nepravilno organizirana i neusklađena, pomaknuta od sredine prema dnu plohe. Gornje polje plohe gotovo je prazno, tek pri vrhu na desnoj strani urezan je površno i nevješto teže čitljiv nadnevak smrti pokojnika: 1 / 3 1912. Rustična izrada u likovnom i grafijskom smislu govori da je majstor bio samouk, ali da mu vjerojatno kontekst ideje zajednice o životu duše poslije smrti, nije bio nepoznat.

Analogni ikonografski motivi na užem geografskom prostoru

Analogan motiv stabla svijeta/života nalazio se na funeralnim spomenicima, na trima uzglavnicama grobova tipa *mirilo* na groblju sv. Ante, Ljubotić (Tribanj-Kruščica). Dvije su nestale devastiranjem starih grobova u 21. st. radi gradnje novih grobnica. Danas je ostala samo jedna, zacementirana uz novi tip groba.

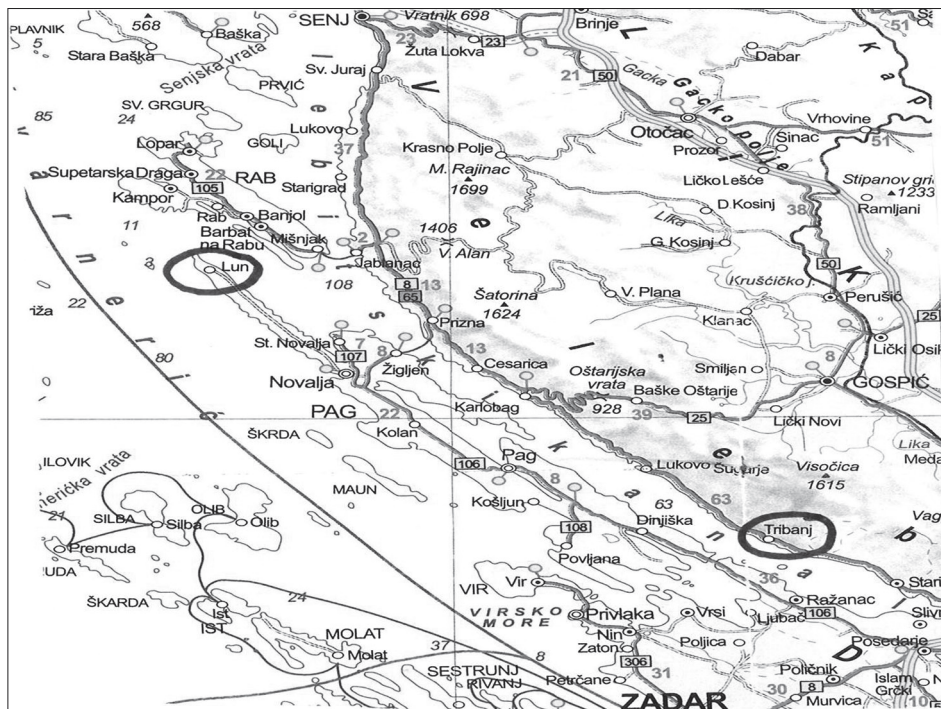

Sl. 8. Ideogram stabla svijeta na grobnoj uzglavnici 6 u groblju Ljubotić, foto: M. Trošelj, 2010.

Ideogram grobne uzglavnice 6 – (Sl. 8). Uzglavnica je *dvoslivne* ili *sljemenjak* forme starijeg nestalog groba tipa *mirilo*. Kamen je znalački odabran, vješto i stručno obrađen. Klesarsko oblikovanje govori o školskom primjeru zanatske vještine pri čemu je bez sumnje majstor koristio metrički instrumentarij. Očituje se to i u spretnoj izvedbi stabla s devet *grančica*. Stilsko-morfološki grančice su nizane u odmjerenim i pravilnim dijagonalnim razmacima jedna od druge i u sužavanju od okomite haste prate formu uzglavnice do vrha. Izrada daje naznake da je možda isti majstor koji je radio uzglavnice 4 na *mirilima* Kose Reljinovačke/Renjovačke radio i grobnu uzglavnice 6 (Sl. 8). Uz nju od istočne strane postavljen je bijeli mramorni križ novog groba iz 21. stoljeća. Premda su nastala dijakronijski, oba spomenika ostavljaju dojam da usklađuju dva konteksta: starovjerski i kršćanski, jer su oba simboli stabla svijeta/života.

Dvije nadgrobne ploče na lunskom groblju na otoku Pagu

Na lunske grobne ploče na otoku Pagu (Sl 9-karta s izdvojenim Lunom i južnopodgorskim Tribnjem-Kruščicom) upozorio me 2012. dr. Mladen Brajša iz

Sl. 9. Karta podgorskopaškog područja s izdvojenim Tribnjem i Lunom, izradila M. Trošelj, 2015.

Zagreba pa mu ovom prilikom zahvaljujem. Obje su ploče minijature i oštećene, a reljefni likovni prikazi naglašeno istrošeni. Na njima su površno urezane tri temeljne ideogramske simboličke strukture: križ u središtu kompozicije s pridodanim atributima sunca i stabla svijeta u gotovo arhetipskoj formi. Ova struktura, najbliža je likovno-simboličkim strukturama pretkršćanskog (stablo, sunce na vrhu stabla, pri dnu ili sa strane) i ranokršćanskog doba (križ flankiran dvama stablima).⁹ Ovdje je sunce atribuirano s lijeve strane križa, a stablo s desne. Ideogram sunca ne nalazimo na *mirilištu* Kose Reljinovačke/Renjovačke, ali je prisutan na drugim *mirilištima* kao samostalan znak.

Ploča 1 – (Sl. 10, 10a, 10b) – Reljef prikazuje tri stilizirana simbola: u središtu je kompozicije križ na trokutastom postolju flankiran stablom svijeta na desnoj strani i suncem na lijevoj. U donjem polju kompozicije urezani su inicijali pokojnika: M T. Stablo ima sa svake strane po šest "igličastih"

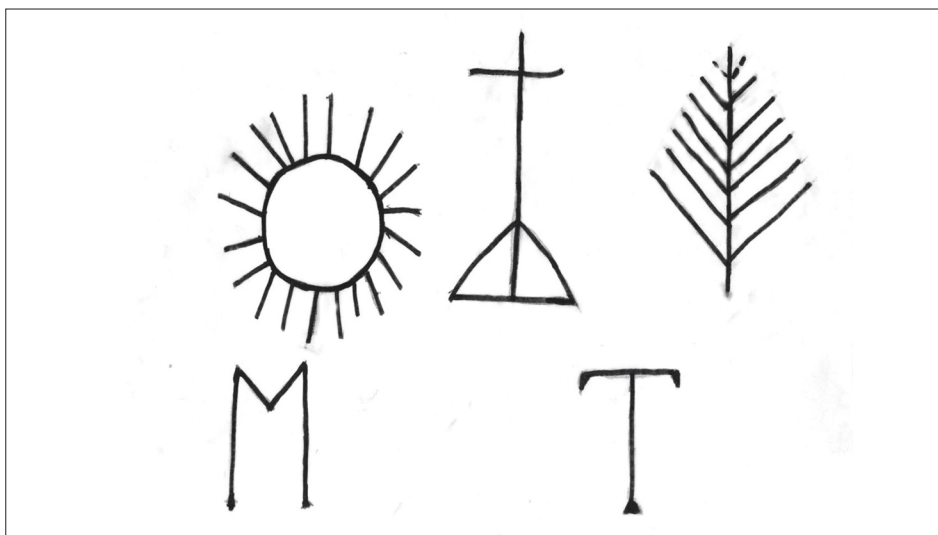
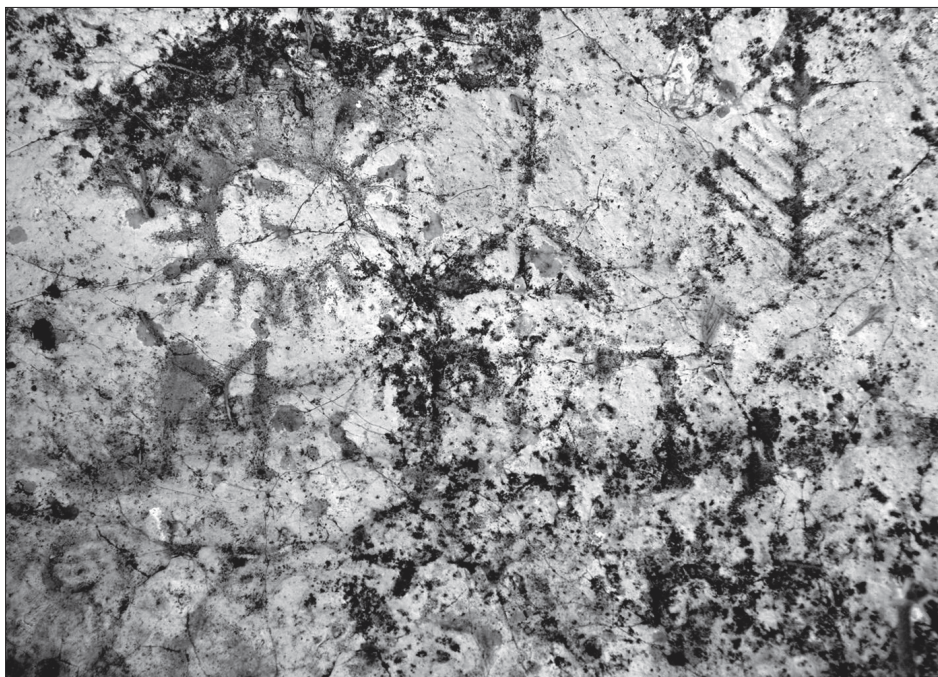
⁹ V. DIOSZEGI, 1969, 95, Sl. 3; N. ČAUSIDIS, 2005, 372-373.

Sl. 10. Oštećena grobna ploča 1 u lunskom groblju, foto: M. Brajša, 2014.

grančica (sedma je nečitka) koje se postupno sužavaju prema vrhu. Urezi su tanki i precizni, *grančice* pravilno raspoređene, što se ne bi moglo potvrditi za sunčeve zrake nejednake dužine. Iz sunčevog kruga "izbija" 20 kraćih ili dužih zraka u užim ili širim međusobnim razmacima. Križ izvire iz trokutastog postolja analogno križu na postolju nejasnog "brdovitog" oblika na *mirilištu* Kosa Reljinovačka/Renjovačka, uzglavnice 5, a stilski su posve različiti. Trokut je u kršćanskom kontekstu simbol sv. Trojstva, premda u ikonografiji ranog kršćanstva na istoku (Bizant) prikaz križ na postolju imitira brdo (Kalvariju ili Golgotu) s dvama stablima, popraćen astralnim simbolima, najčešće zvijezdama (na *mirilima* i lunskim pločama suncem ili rozetom). Taj križ dolazi na kraju ovozemaljskog života i projekcija je novog života u raj.¹⁰ Predodžba o stablu svijeta s pridodanim atributom sunca sa strane, analogna

¹⁰ LEKSIKON ikonografije..., Trokut, 572; J. CHEVALIER – A. GHEERBRANT, 2007, Trokut, 715; A. MIŠKOVIC, 2013, 863.

Sl. 10a. (gore) Detalj ploče 1 s motivom križa na trokutastom postolju i pridodanim atributima sunca na lijevoj i stabla svijeta na desnoj strani križa, foto: M. Brajša, 2014.
Sl. 10b. (dolje) Otisak motiva ploče 1, izradila M. Trošelj, 2015.

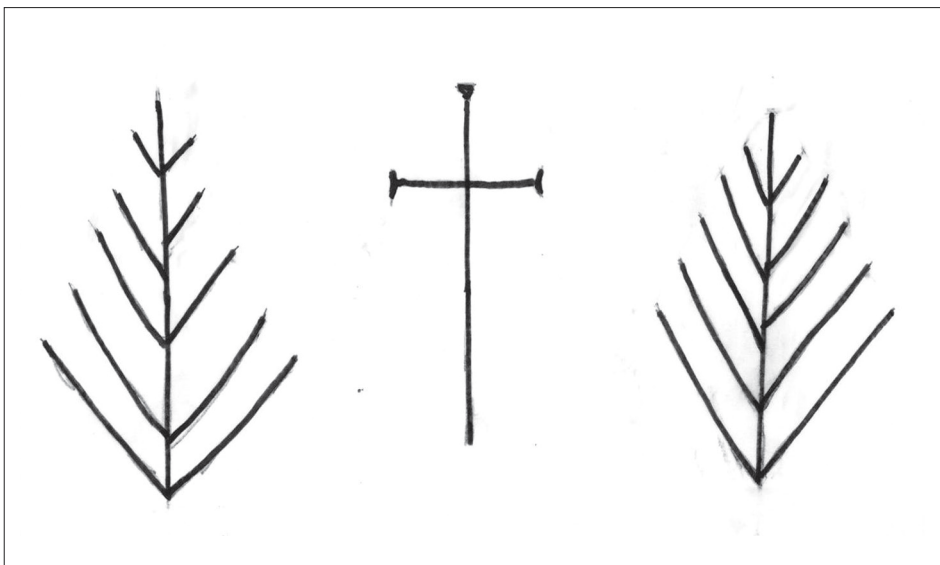
je mitskim slikama koje sugeriraju "svjetlosni stup", zrake sunca po kojima se duše pokojnika penju od zemlje u nebo, u božanske prostore, tj. u carstvo vječne rajske svjetlosti, prema Nikosu Čausidisu u *Večnoto preстојuvalиšte na Svetlinate*. Prema toj predodžbi stablo i sunce simboli su besmrtnosti i uskrsnuća. Krist se poistovjećuje s rajskim stablom i sa Suncem, solarnim motivom dušina carstva vječne svjetlosti. Sunce svojim zrakama kao stablo također ostvaruje tranziciju duše od zemlje do neba.¹¹

Ploča 2 – (Sl. 11, 11a) – Reljef prikazuje križ u središtu kompozicije, flankiran dvama stablima, jednim s lijeve i drugim s desne strane. Oba stabla imaju po pet *igličastih grančica*. Kompozicija je "pomaknuta" od sredine prema vrhu ploče, vjerojatno radi urezanog nečitljivog prvog dijela natpisa imena pokojnika u polju ispod simbola, dok je prezime jasno uočljivo: ...BADURINA. Stabla su stilsko-morfološki izvedena kao i stablo prve ploče, samo je ovdje riječ o drugoj vrsti vapnenca. U kršćanskom kontekstu motivi su simboličke funkcije: Krist među dvama stablima, kao simbol besmrtnosti i uskrsnuća. Na nadgrobnim pločama, kao funeralnim spomenicima, motiv evocira na mitološko-religijske predodžbe o zagrobnom životu pokojnikove duše u raj u ili Krista kao njegove paradigme. Simbolički kontekst dvaju stabala, prema Nikosu Čausidisu, označava relaciju život-smrt.¹² Ova ikonografska shema uvelike podsjeća na motive starohrvatske sakralne plastike 8. stoljeća u Dalmaciji i Istri.

Koji konteksti povezuju motiv stabla svijeta/života na mirilima i lunskim nadgrobnim pločama? Prema dosadašnjem opisu sa sigurnošću se mogu potvrditi dva konteksta: vremenski i prostorni. Već smo naveli da nam epigrafski podatak nadnevnika smrti pokojnika na uzglavnici 5 *mirilišta* Kosa Reljinovačka/Renjovačka (Sl. 7) govori o kontekstu nastanka motiva na početku 20. stoljeća. One uzglavnice koje nemaju epigrafskih podataka, podjednako bi mogle biti iz 18., 19. i početkom 20. stoljeća. Utvrditi povijesni kontekst nedatiranim *mirilima* stilskim analizama ne bi dalo rezultata, jer je, primjerice, u 19. stoljeću bilo vještijih majstora negoli u 20. Dokazuju to primjeri uzglavnica na drugim ljubotičkim *mirilištima*, datiranih natpisom iz druge polovice 19. st. Problem je što su graditelji *mirila* na Velebitu ostali (iz nekog nepoznatog razloga) anonimni, ali pouzdano se zna, prema kazivačima u Lunu, da je majstor lunskih ploča bio "na glasu" kao dobar, priučeni zidar i klesar Blaž Pupilja, Podgorac iz Bačvica u srednjem Podgorju. Ploče je radio od kraja 19. do početka 20. stoljeća. Rođen je prema navodima kazivača

¹¹ N. ČAUSIDIS, 2003, 48, 50-51, 58-59.

¹² N. ČAUSIDIS, 2003, 50,53.

Sl. 11. (gore) Grobna lunška ploča 2 s motivom križa flankiranog s lijeve i desne strane dvama stablima, foto: M. Brajša, 2014.

Sl. 11a. (dolje) Otisak motiva ploče 2, izradila M. Trošelj, 2015.

sredinom 19. stoljeća., a umro u Lunu 1930.¹³ Kao Podgorac vjerojatno je poznao ideograme ne samo na *mirilima* i grobnim pločama cijelog Podgorja, nego i na drugim medijima (drvo, keramika, tekstil) pa ih je prenosio na lunske ploče, ali i druge objekte građene u kamenu. Nema podataka je li poznao ili pamtio njihov religijski kontekst i jesu li motivi njegova zamisao ili zamisao naručitelja. Bilo je tada uobičajeno da su Podgorci išli u *ziđarinu* po drugim *kunfinima* gdje je kamen bio glavno sredstvo gradnje te da su bili prenositelji velebitske ornamentike uglavnom s kamene plastike, a vjerojatno su neke motive i ondje susretali. Prostorni kontekst u lokalnom i regionalnom smislu potvrđuje stalnu svekoliku vezu Velebit – otok Pag (od željeznog doba do danas) pa nema sumnje da ikonografske motive *mirila* i lunskih ploča povezuju oba spomenuta konteksta – vremenski i prostorni, a moguć je i treći simboličko-religijski, ako se u daljnjim istraživanjima šireg područja otoka Paga otkriju analogni motivi luskog tipa na grobovima drugih paških naselja.

Tipološki bliske analogije na širem geografskom prostoru

Simbol stabla svijeta, kakav se javlja na *mirilima* i luskim pločama, tipološki je blizak ikonografiji koju nalazimo na crtežima, petroglifima, rezbarijama u drvu i amuletama u prareligijama azijskih (ugrofinjska skupina) i drugih etničkih skupina u izrazito stiliziranom prikazu u kombinaciji s krugom, simbolom sunca.¹⁴

U doba kasne antike javlja se slična ikonografija na nadgrobni stelama: dva stabla kao par urezan u gornjem polju stele. Prikazani su naturalistički pa asociraju na bor ili čempres. Na primjeru antičkih stela u Kavadarcima u Makedoniji, Nikos Čausidis ističe da u *sakralnom smislu evociraju mitološko-religijske predstave o zagrobnom životu pokojnikove duše*,¹⁵ pa se u kontinuitetu javljaju u paru i na crkvenoj kamenoj plastici od 6. stoljeću u Makedoniji,¹⁶ kao i u kršćanskoj ranosrednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti Dalmacije i Istre, također na kamenoj plastici (oltarne pregrade, pluteji, lunete, pilastri, sarkofazi) sakralnih i funeralnih spomenika. Križ s parom stabala *smatra se u kršćanstvu simbolom vječnog života*.¹⁷ Često je prikazan u istoj kompozicijskoj shemi kao na uzglavnici *mirila* 5 i na lusknoj ploči 2 (Sl. 11, 11a) s križem u

¹³ M. BRAJŠA, 2014, 220-221.

¹⁴ O tome više: V. DIOSZEGI, 1969; M. ELIADE, 2006; N. ČAUSIDIS, 2003, 2005.

¹⁵ N. ČAUSIS, 2005, 352-353.

¹⁶ Isto.

¹⁷ M. ZORIĆ, 1993, 188, 192.

središtu kompozicije flankiranim dvama stablima života (čempres ili palmeta), kao rajski motiv. Reljef je plastičan, a forma stabla i križa propisane izrade svojstvene stilu i morfologiji predromaničkog razdoblja.¹⁸ Kontinuitet motiva javlja se paralelno i na stećcima, srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima u BiH u stiliziranom prikazu različitih formi.¹⁹ Od turskog doba u BiH stablo (grančica, grana, *jelica*) izvodi se tetoviranjem na ljudskom tijelu, uglavnom na rukama i to prvenstveno žena.²⁰ Ikonografski blizak lik stablu na našim *mirilima* je petroglif stiliziranog plitko urezanog reljefa na južnom vanjskom zidu crkve sv. Pantelejmona u Halyču u Galiciji. Gravuru se datira od 12. do 17. stoljeća. Neki mu autori pripisuju slavensku mitsku predodžbu svjetskog stabla koja je egzistirala na tom prostoru i nakon srednjeg vijeka.²¹ Predodžba stabla od 17. do 20. stoljeća ikonografski i likovno-stilski slična je s balkanskim etnografskim tradicijama izvedenima na različitim medijima recentne etnografske građe: tekstil (koporani), drvo: (preslice, škrinje)²², keramika, pa ipak je lik na *mirilima* u ikonografiji tipološki bliskiji prikazima u funeralnoj i sakralnoj umjetnosti, negoli na prethodno spomenutim etnografskim medijima.

Interpretacija

Interpretacija motiva stabla svijeta ovisna je o ideologiji i religijskom svjetonazoru Podgoraca koji su ga u određenom povijesnom kontekstu ostvarili i uporabili na *mirilu* i na grobu. Ideograme je moguće interpretirati i kao starovjerske i kao kršćanske. Način života i razmišljanja Podgoraca bio je usmjeren posebnoj duhovnoj kulturi i običajima, napose pogrebnim, u kojima smrt ne predstavlja kraj života. Budući da će tijelo/pokojnik poslije smrti u grobu *postati samo zemlja*, trebalo se pobrinuti za njegovu *živu* dušu koja ostaje i nastavlja život u vječnosti na *drugom svijetu*. Zato se duši gradi *mirilo*, posrednik između zemlje i neba, i na njemu urezuju simboli koji će joj također pomoći na putu u onostranost. Semantika motiva stabla svijeta u idejnom isprepletanju religija – starovjerske i kršćanske – u tradicijskom kontinuitetu na Velebitu, imala je podudaranu simboliku o vjerovanju u zagrobni život duše, čega su se od sredine 20. stoljeća u fragmentima sjećali stariji kazivači. *Živa*

¹⁸ I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, 2011, 151, 168; Ž. UJČIĆ, 1990, 278, Sl. 7.

¹⁹ M. B. WENZEL, 1965; Š. BEŠLAGIĆ, 1982, 2004.

²⁰ M. PETRIĆ, 1973, 139.

²¹ O. WILCZYNSKI – J. ZANKI, 2012, 4, u rkp.

²² Podaci iz Etnografskog odjela Narodnog muzeja Zadar. Za dobivene podatke zahvaljujem se kustosici muzeja Jasenki Lulić, 2015.

*se duša na mirilu dili od mrtvog tila, una živi vično. Una će s mirila, svetog mista, poletit na uni svit.*²³ Ideogrami su nesumnjivo predočavali ovu ideju simboličkim jezikom, koji je prenosio poruke o pokojnikovoj duši i njezinu zagrobnu životu. Jedan od njih koji najbolje izražava ovu predodžbu je, kako smo već rekli, stablo svijeta/života, stablo-ljestve, zatim križ i sunce, bilo kao dio ikonografskog sadržaja (lunske nadgrobne ploče), bilo kao samostalni likovi gotovo na svim *mirilištima* južnog Velebita. Sunce je kao stablo svijeta i križ bitan aspekt u zagrobnom životu duše pa slika svetog utemeljena na tim simbolima u funeralnom ambijentu implicira ideju besmrtnosti u simboličkoj vezi pokojnikove duše s nebom-suncem, *jer su stablo, križ i sunce u središtu Univerzuma.*²⁴ Prema toj predodžbi *mirilišta* su građena na *mistu di najprije grane sunce. Pokojnik je na njiman licen okrenit prema izlazećem suncu i šnjin se oprašta zadnji put. Duša se uspinje na nebo i kad se vraća na svoje mirilo svitli kaj svitlo/sunce. Žive naše duše blagosovljene bile, neka vas sunce žarko prati, u miru Božjen počivale. Dobro jutro, Sunce moje žarko, budi nan u pomoći i svin našin dušan koje su stebon u vičnon svitlu.*²⁵ Prema Krešimiru Kužiću, pokojnici su se polagali u srednjovjekovne grobove tako da im glava gleda prema istoku – izlazećem Suncu na dan pokojnikove smrti, što bi bilo podudarno s položajem pokojnika na *mirilu*. Ističe da je Sunce na stećku prikazano kao krug iz kojega izbijaju zrake (više od 12), istovjetno kao lunsko sunce i sunce južnopodgorskih *mirila*. *Astralna magijska vjerovanja preživjela su do 18. st. u rudimentima i u etnografskim zapisima i do 20. st., a duša se na stećcima preko astralnih motiva penje od zemlje do vječnog postojanja u rajskoj svjetlosti.*²⁶

Zaključna razmatranja

Premda je tema ovoga rada vezana za ideogram stabla svijeta (stabla-ljestve) na *mirilima* i analognim funeralnim spomenicima (na groblju u Ljubotiću i u Lunu), u njihovu opisu i interpretaciji nisu se mogla zaobići i druga dva ključna simbola u ikonografskoj shemi mitsko-religijskog sadržaja: sunce i križ. Sva tri motiva u starovjerskom i kršćanskom kontekstu imala su istu funkciju: eshatološki osigurati pokojnikovoj duši vječni život i besmrtnost u

²³ M. TROŠELJ, 2010, 64; 2013, 31, 36.

²⁴ S. KUKOČ, 1998, 10, 20-21 (prema Eliade-Sullivan, 1987, 314-315).

²⁵ M. TROŠELJ, 2013, 34-35 (prema kazivanjima Pere-Perine Jović, 1882-1977).

²⁶ K. KUŽIĆ, 2008, 130-135.

onostranom božanskom prostoru rajske svjetlosti, što nam potvrđuju kazivanja iz 20. stoljeća (uglavnom vezana za ideogram sunca) i relevantna literatura. Ta se mitska predodžba nadopunjena Kristovim križem kao Svetim stablom, što pokazuju obje lunske ploče i uzglavnica *mirila* 5 (Sl. 7), sintetizirala svojom simbolikom u oba religijska konteksta.

Premda relevantna literatura analizira i tumači formalno-semantički i simbolički lik kozmičkog/svjetskog stabla dijakronijski i sinkronijski do 18. stoljeća., ipak ih nije moguće primijeniti bez opreza u kontekstu 19. i 20. stoljeća na *mirilima* i nadgrobnim pločama Luna, bez obzira što su nastajali sinkronijski. Vjerujemo da se predodžba ideograma u kontekstu 19. i početka 20. st. nije izgubila, ali njegova simbolička konotacija je upitna, zbog toga što su ga neki kazivači doživljavali kao ornamentalni lik ("šaru"), premda su svi istovjetno govorili *o živoj duši koja leti/odlazi u nebo*.

Umjesto sigurnih argumentiranih zaključaka, problem ovoga lika pokreće niz pitanja koja će ostati otvorena za daljnja istraživanja, primjerice, kako je, kada i otkuda se motiv pojavio na *mirilima* južnog Velebita? Zbog čega postoji veća tipološka sličnost s pretpovijesnim stablom, nekim tipovima stabla na stećcima, starobosanskim tetovažama i petroglifima, negoli s recentnom etnografskom građom drugih medija? Svakako je lakše urezivati jedan motiv na mekšim materijalima (drvo, tekstil), negoli u kamenu, ali zasigurno to nije razlog većih stilskih i formalnih razlika. Ovo pitanje iziskuje poseban istraživački pristup, budući da spomenuta etnografska građa nije više *živa in situ*.

Nemamo podataka ni izvora o ukrašavanju *mirilia* južnog Velebita do turskih osvajanja južnovelebitskog okruženja. Na temelju povijesnih izvora većina današnjeg stanovništva naseljavana je od 17. i početka 18. stoljeća s turskog područja sjeverne Dalmacije (Bukovica, Ravni kotari) ili dolazila s austrougarskog na mletačko južnopodgorsko područje do granice s Austrijom, a to znači do Tribnja-Mandaline.²⁷ Novopridošlo stanovništvo moglo je donijeti sa sobom iz sjeverne Dalmacije zapamćene ikonografske motive s *biliga* (*mirila*), stećaka i drugih vrsta nadgrobnika ruralnih sredina i prenijeti ih u novi velebitski prostor. Moguće je da je većina u to doba još pamtila starovjerske ideografske motive u kombinaciji s kršćanskim simbolom križa, a moguće je da su doseljenjem zatekli neke slične ili iste simbole na *mirilima* i grobovima iseljenog srednjovjekovnog južnopodgorskog stanovništva.

---

²⁷ P. ROGIĆ, 1969, 101-112.

Kako nemamo nikakavog pisanog izvora koji bi potvrdio postojanje motiva stabla svijeta na *mirilima* do 16. stoljeća, mogli bismo ga hipotetski pripisati novodoseljenom stanovništvu u južno Podgorje iz sjeverne Dalmacije i šireg Dinarskog areala. Ono što možemo sa sigurnošću konstatirati jest da pojava motiva stabla svijeta lokalno i regionalano predstavlja rijetkost u mediju kamena, međutim motivi sunca i križa javljaju se u brojnim tipovima i varijacijama na svim *mirilištima* južnog Podgorja.

Literatura

- Ivan BASIĆ – Miljenko JURKOVIĆ, Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, svezak 38, Split, 2011, 149-185.
- Vitomir BELAJ, *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 1998.
- Šefik BEŠLAGIĆ, *Stećci – kultura i umjetnost*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
- Šefik BEŠLAGIĆ, *Leksikon stećaka*, Svjetlost, Sarajevo, 2004.
- Mladen BRAJŠA, *Priča o kamenu – Zapis s nepoznatoga Paga*, Novalja, 2014.
- Nediljko BUDIŠA, Tragovi jezičnih i religijskih starina u toponimiji Nevesta i Cere, u: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori – Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 14. prosinca 2012. u Unešiću*, ur: Vicko Kapitanović, Veleučilište u Šibeniku, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Kulturni sabor Zagore, Split, 2013, 125-174.
- Jean CHEVALIER – Alain GHEERBRANT, *Rječnik simbola*, Jesenski i Turk&KIC, Zagreb, 2007.
- Nikos ČAUSIDIS, *Mitskite slike na južnite Sloveni*, Skopje, 1994.
- Nikos ČAUSIDIS, *Dualistički slike: bogomilstvoto vo mediumot na slikata*, Nik, List, Skopje, 2003.
- Nikos ČAUSIDIS, *Kosmološki slike. Simbolizacija i mitologizacija na kosmosat vo likovniot medium*, Tom 1, 2, Skopje, 2005.
- Vilmos DIOSZEGLI, Povijesni slojevi vjerovanja Mađara u vrijeme zaposjedanja Karpatske kotline. Stablo svijeta. *Narodna kultura-narodna baština*. Godišnjak grupe etnografskih istraživača Mađarske znanstvene akademije, Budimpešta, 1969, 295-322, (u prijevodu Matilde Crnković 87-97).
- Mircea ELIADE, *Slike i simboli*. Eseji o magijsko-religijskom simbolizmu, Argonaut, Fabula Nova, Zagreb, 2006.

- Radoslav KATIČIĆ, *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine.* – Zagreb, Ibis grafika – Katedra Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga – Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
- Sineva KUKOČ, Grčki simboli u ilirskom svijetu, *Opuscula archaeologica*, vol. 22, no.1, 1998, 7-29
- Mirko KUS-NIKOLAJEV, Motiv životnog stabla na obrovačkom koporanu, *Narodna starina*, knjiga 9, 21, 1930, 39-52.
- Krešimir KUŽIĆ, Kamik i zvijezde. *Stećci*, Galerija Klovićevi dvori, Jezuitski trg 4, Zagreb, 2008, 130-137.
- LEKSIKON ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979.
- Ana MIŠKOVIĆ, Motiv krizmona i kalvarije na ranokršćanskim plutejima sa zadarskog područja, *Bogoslovska smotra*, 83, 4, Zadar, 2013, 859-876.
- Mario PETRIĆ, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda.* Karakteristike, uloga i porijeklo, Sarajevo, 1973.
- Pavle ROGIĆ, Porijeklo stanovnika velebitskih naselja, u: Željko Poljak, *Velebit*, Planinarski savez Hrvatske, Zagreb, 1969, 101-112.
- Mirjana TROŠELJ, Natpisi i likovni prikazi na velebitskim mirilima, *Mirila – kulturni fenomen*, *Studia mythologica Slavica*, supplementa 3, ur. A. Pleterski – G. P. Šantek, Ljubljana, 2010, 63-93.
- Mirjana TROŠELJ, Mirila – spomenici dušama, u: *Mirila – nematerijalna kulturna baština*, Galerija Klovićevi dvori, Jezuitski trg 4, Zagreb, 2013, 31-70.
- Marian Barbara WENZEL, *Ukrasni motivi na stećcima*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965.
- Orest WILCZYNSKI, Josip ZANKI, *Crkva svetog Pantelejmona*, Izlaganje na skupu Vilinska vrata, Lovinac, 2012, 1-7, u rkp.
- Magda ZORIĆ, Simbolika na nekim ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima, *Starohrvatska prosvjeta*, III, 21, Split, 1995, 183-204.

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE ICONOGRAPHIC MOTIF OF THE TREE OF THE WORLD/LIFE ON THE *MIRILO* OF SOUTHERN VELEBIT

Summary

Presented in the paper is the iconographic-symbolic structure of the ideogram of the *arbor mundi* (cosmic tree, tree of the world/life) on the *mirilište* (resting place) of Kosa Renjovačka halfway between the settlement of Reljinovac/Renjovac and the Ljubotić cemetery. The ideograms are analysed stylistically-morphologically on the *mirilo* monuments and in the funeral art on one headstone of a drystone wall type *mirilo* grave at the Ljubotić cemetery, and on two grave slabs at the Lun cemetery on the island of Pag. They are analogously compared with the motifs of the same or similar iconographic characteristics from the wider geographic area. The question of the image of the tree of the world in Podgorje primarily sets the question of the reconstruction of its traditional religious-symbolic meaning, both on the *mirilo* monuments and on the funeral monuments. Being that the aim of this paper is to show the ideogram of the tree of the world as one of the visual motifs which to date has not been documented in literature about the visual representations of the southern Velebit *mirilište* (resting places), it is not possible to give a final answer to the question of understanding its image until the beginning of the 20th century.

Keywords: tree of the world (*arbor mundi*), *mirilo*, southern Velebit/southern Pogorje, Ljubotić cemetery, Lun cemetery